

TAHTAKUŞLAR KÖYÜ VE GELENEKSEL OLARAK KULLANILAN “FATMA ANA ELİ” (ANASTATIKA HIEROCHUNTICA) BİTKİSİNİN FOLKLORİK TIP AÇISINDAN ANLAMI

Folkloric Medicine Understands of “Fatma Ana Eli” (Anastatika Hierochuntica), Traditional Plant used by Tahtakuşlar Village

Mukadder GÜN¹, Serap ŞAHİNOĞLU²

¹ PhD Student, Ankara University, Institute of Health Sciences, Dept. of History of Medicine and Medical Ethics

² Assoc. Prof. Dr., Ankara University Medical Faculty, , Dept. of History of Medicine and Medical Ethics

ÖZET

Folklorik tıp; toplumsal inanış, alışkanlıklar ve davranışlarla temellenir. Dünyada ve ülkemizde yaygın bir biçimde sağaltım modeli olarak kullanılagelen folklorik tıp uygulamaları günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Anadolu'nun birçok kavim ve kültürü barındırmış olması onun köklü bir geleneksel tıp geleneğine sahip olmasını da beraberinde getirmiştir.

Anadolu'da geleneksel doğumla ilgili uygulamalar morfolojik özellikleri açısından üç başlık altında ele alınabilir: Doğum öncesi uygulamalar, doğum sırasındaki uygulamalar ve doğum sonu uygulamaları. “Fatma ana eli / Meryem ana eli (Anastatika Hierochuntica)” bitkisi hem Hristiyanlıkta hem de Anadolu'da doğum eylemini kolaylaştırıcı etkisinden yararlanmak amacıyla sıkça kullanılan bir bitkidir.

Bu çalışmada, geçmiş köyüne, gelenek ve göreneklerine sıkıca bağlı bir Türkmen köyü olan, Balıkesir Akçay'a bağlı “Tahtakuşlar Köyü” kısaca tanıtılacak ve bu köyde eskiden geleneksel uygulamalarda kullanılan “Fatma ana eli / Meryem ana eli (Anastatika Hierochuntica)” bitkisinin onların inanış ve uygulamaları ile folklorik tıp açısından anlamı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk tıbbi; Fatma Ana Eli; Doğum eylemi

ABSTRACT

Folkloric Medicine: based on the social beliefs, habits and behaviours. Folkloric medicine practices have been widely used as treatment model throughout the world and in our country and it continues to impact. Its deep-rooted tradition of a traditional medicine has been part of many Anatolian tribes and cultures.

By looking at morphological characteristics, the traditional birth-related practices in Anatolia can be evaluated under three headings: Pre-birth, during birth and after-birth practices. “Fatma ana eli / Meryem ana eli (Anastatika Hierochuntica)” plant has been often used both by Christians and Anatolians in order to benefit from its help at birth giving.

This study will briefly look into a Turkmen village named Tahtakuşlar Village (part of Akcak, Balıkesir) which tightly preserves its history, culture, traditions and customs. The study will then discuss the usage and belief of the “Fatma ana eli/Meryem ana eli (Anastatika Hierochuntica)” plant that has been traditionally used in this village and its meaning for folkloric medicine.

Keywords: Folk medicine; Fatma Ana Eli; Childbearing.

GİRİŞ

Dünyada ve ülkemizde yaygın bir biçimde sağaltım modeli olarak kullanılagelen folklorik tıp uygulamaları günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Geleneksel tıp, halk tıbbi olarak da adlandırılan folklorik tıp uygulamaları, toplumsal ve dini inanış, gelenekler, alışkanlıklar ve davranışlarla belirlenmektedir. Kuşkusuz Anadolu'nun birçok uygarlık ve kültürü barındırmış olması onun köklü bir geleneksel tıp geleneğine sahip olmasını da beraberinde getirmiştir.

İlk çağlardan günümüze, insanların beslenmesinden hastalıklarının tedavisine kadar öncelikle başvurdukları temel kaynak kuşkusuz bitkilerdir. İnsanlar hatta çoğu zaman hayvanlar, yüzyıllardır gözlemleri ve deneyimlerinin yardımıyla, yenilebilen ve yenilemeyen/zehirli birçok bitkiyi ayırtmış, dahası hangi bitkinin ya da bitki çeşidinin hangi hastalığın tedavisinde kullanılabileceği de belirleyebilmiştir.

Folklorik tıp modern tıbbı bir seçenek olma amacı gütmeksizin varlığını çağlar boyunca sürdürmüş kültürel bir kalıt niteliği taşımaktadır. Onun yöntemleri deneysel (ampirik) gözlemlere dayanmaktadır. Bu yöntemler tarihsel süreç içinde geçerli olmuş bir düşünce ve inanç çerçevesinde ortaya çıkmışlardır. Bu yöntemleri incelediğimizde onlara dayanak oluşturan çerçevenin tutarlılık taşıdığı görülür. Folklorik tıpta bilgi ve becerilerin yaygınlaştırılmasından çok süreklilik sağlanması daha önemlidir¹.

Sıklıkla bu geleneksel sağaltım yöntemleri ya da bu yöntemlerde kullanılan araç ve gereçler genellikle yöresel bir nitelik taşımakta ve bununla ilgili uygulamalar kendi içinde değişmeden sürmektedir. Folklorik tıp araçlarından bazılarını oluşturan bitkilere ilişkin uygulamaların büyük bir bölümü ile bazı şifacılık uygulamaları günümüze kadar ulaşabilmiştir^{2, 3}.

Lokman Hekim Journal, 2011; 1 (3): 18-21

Received: 09.08.2011; Accepted: 25.08.2011

Correspondence Author: Mukadder Gün, Ankara University, Institute of Health Sciences, Dept. of History of Medicine and Medical Ethics, Ankara-Türkiye mukadder2005@yahoo.com

“FATMA ANA” ELİ

Anadolu'daki geleneksel doğum yöntemleri üç temel başlıkta ele alınabilir: doğum öncesi uygulamalar, doğum sırasındaki uygulamalar ve doğum sonu uygulamalar. Latince adı Anastatika Hierochuntica olan, halk arasında “Fatma (Fatima) Ana Eli” ya da “Meryem Ana Eli” olarak adlandırılan bitkinin, doğum eylemini kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu bilinmekte ve bu amaçla sıkça doğum eylemi sırasında kullanılmaktadır. Bitkiye hem Fatma hem de Meryem adlarının verilmiş olması onun Anadolu'da gerek Hıristiyanlık gerekse Müslümanlıkla beslendiğini ve bölgenin dinsel inanışların folklorik uygulamaları ya da her ikisinin birbirini etkilediğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Anadolu'daki birçok uygarlığın bitkileri tedavi amaçlı kullandıkları çok eski dönemlerden beri bilinmektedir. Anadolu'da bitkilerin halk ilacı olarak kullanılmalarının kökeni oldukça eskiye dayanmakla birlikte, bu konudaki ilk yazılı belgenin Sümer, Akad ve Asur uygarlıklarının varlığını sürdürdüğü M.Ö. 3000 yıllarından kaldığı bilinen Ninova kitaplığında bulunan tabletler olduğu düşünülmektedir. Bu tabletlerin okunması sonucunda ilaçların büyük bir bölümünün bitkisel kaynaklı olduğu ve zamanının “rahip hekimleri” tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Yaklaşık olarak M. Ö. 1500'lü yıllarda Anadolu'da bir uygarlık oluşturmuş olan Hititlerin bitkisel tedavi bilgilerinin, Ninova tabletleriyle çok yakın bir benzerlik içinde olduğu da bilinmektedir⁴.

Geleneksel tıp uygulamalarının Anadolu'da zengin bir birikim oluşturmasında tarihte birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olmasının yanı sıra Anadolu'nun oldukça geniş bir bitki örtüsüne sahip olmasıyla yakından ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Bu yazıda geçmiş kültürüne, gelenek ve göreneklerine oldukça bağlı bir Türkmen köyü olan, “Tahtakuşlar Köyü” kısaca tanıtılacak ve bu köyde geçmişte geleneksel doğum uygulamalarında kullanılan “Fatma Ana Eli” bitkisinin yeri ve anlamı folklorik tıp açısından değerlendirilecektir.

Tahta Kuşlar Köyüne İlişkin Bazı Bilgiler

Balıkesir'in Edremit ilçesine bağlı Tahtakuşlar Köyü, Çanakkale-Edremit yolu üzerinde Güre'nin 2 km. içerisinde yer almaktadır (Resim 1).

Altınoluk'tan Akçay'a doğru giderken, yolun 15. kilometresinden sağa saptıktan 2 kilometre sonra asfalt bir yol ile Tahtakuşlar Köyü'ne ulaşılmaktadır. Tahtakuşlar; deniz seviyesinden yaklaşık 135 m yükseklikte yerleşimi olan bir dağ köyü olup, köyün nüfusu 2000 yılı sayımlarına göre 686 kişidir. Geçim kaynağı başlıca zeytincilik olan köy nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktadır^{5,6}.

Tahtacı Türkmenlerinin köye gelişleri şöyle olmuştur: Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'u fethettiği sıradaki gemilerin yapımında kullanacağı keresteleri biçirtmek üzere, Adana Toroslarındaki Türkmenleri, oradan Kaz Dağları'na getirdiği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında Türkmenlerin Kaz Dağlarına gelişleri 1453 yılı ya da daha öncesine uzanmaktadır. İskan emrine uyararak, yerleşik düzene geçtikleri 1860 yılına kadar, tahminen 400 sene Kaz Dağları'nda göçebe hayatı yaşamışlardır. Bu 400 senelik Türkmen tarihi ile ilgili olarak hiç bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Bilinen tek şey göçebe olarak dağlarda yaşadıkları ve geçimlerini kerestecilik yaparak sağladıklarıdır. Bunun en büyük kanıtı ise Düden Yaylasındaki Türkmen Mezarlığı ve mezar taşlarındaki kazayağı sembolüdür⁷.

Tahtacı Türkmenlerinin yaşam biçimleri ve ilgili konuların sergilendiği yer, *Tahta Kuşlar Köyü Özel Etnografya Galerisi*'dir. Bu galeri, köyde emekli öğretmen olan, Alibey Kudar tarafından 1991 yılında açılmış ve Türkiye'de ilk özel etnografya galerisi olma niteliği taşımaktadır⁸. Ayrıca 1992 yılında açılan ve Türkiye'de ilk kez bir köyde kurulan sanat galerisi de bulunmaktadır. Etnografya galerisinde, Orta Asya'dan Türkiye'ye göç eden konar-göçer Türk Boyları'nın ilginç ve özgün kültür varlıkları, Türkmenlerin göç ederken Kızıldeniz'den topladıkları deniz kabuklarıyla süslenmiş bel bağları ve öteki giyim, ev eşyaları, aletleri, halıları ve çadırları ile sanat galerisinde her tür sanat yapıtları yıl boyunca sergilenmektedir⁹.

Resim 1. Tahtakuşlar Köyü

Tahtakuşlar Özel Etnografya Galerisi'nin oldukça kabarık olan ödül listesi aşağıdaki gibidir:

- Unesco Destekleme Ödülü 1994,
- Balıkesirliler Birliği Derneği Ödülü,
- Edremit Rotary Kulübü Ödülü,
- Türkiye Seyahat Acentaları (TÜRSAB) Ödülü,
- Ege Ordu Komutanlığı Personeli Eşleri Ödülü,
- İzmir-Göztepe Rotary Kulübü Ödülü,
- Truva Folklor Araştırmaları Derneği, Prof. Dr. Pertev Naili Boratav Halkbilim Ödülü, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Fair Play Konseyi 2002 Büyük Ödülü yer almaktadır.

Galeriden temin edilebilecek bir yapıt olan ve galeride sergilenen ve satışı gerçekleştirilen Mustafa S. Kudar tarafından kaleme alınmış *Tahtakuşlar: Muatazmayınşatürta* adlı eser de çeşitli Türk boylarıyla ilgili tanıtıcı bilgiler yer almaktadır.

Bu çalışmada geleneksel uygulamalar kapsamında değerlendirilen bir doğum eylemi uygulama örneği olarak, Fatma Ana Eli Bitkisi'nin kurutulmuş biçimi galeri duvarını süslemektedir (*Resim 2*).

Resim 2. Fatma Ana Eli bitkisi

Fatma Ana Eli Bitkisi

Bu bitki, anayurdu Namibya olan çok yıllık otsu bir bitkidir. Adını, içinde tohumlarını sakladığı, yumruk şeklinde kapanmış bir ele benzeyen kuru yapraklarından alır. Namibya çöllerinde nadiren yağın yağmurlar sırasında, bitkinin ölü görünen yaprakları açılarak yeşil bir renk alır ve uzun kuraklık dönemleri boyunca "avucunda" koruduğu tohumlarını toprağa saçar. Yağmur sonrası, yeni bir kuraklık dönemini geçirmek üzere bir miktar su depolayan bitkinin yaprakları tekrar kapanır ve kuru bir görüntü alır. İlk bakışta kurumuş liken toprağına benzeyen "Fatma Ana Eli" bitkisi oldukça uzun ömürlüdür ve 1000-2000 yıl yaşayabilmektedir. Kuraklık dönemlerinde kuru bir yumak biçiminde olan bu bitki, yağmurla birlikte canlanır ve katmer katmer açılarak yeşil renge bürünür⁶.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kullanılan bir bitki olarak Fatma Ana Eli bitkisinin farklı toplumlarda farklı isimlerle bilindiği ve bu bitkiden folklorik tıpta oldukça sık biçimde şifa verici olarak yararlanıldığı bilinmektedir. Örneğin; İncil'de "Jericho'nun gülü" olarak Bakire Meryem'in, Nazareth'den Mısır'a kaçtığı sırada bu bitkiyi kutsadığı ve ona ebedi yaşam verdiği rivayet edilir⁶.

Bitkiler, insanları etkileyici üstün güçler taşıdığına inanılan ürünlerdir. Bir yarayı ya da bir hastalığı iyileştirdiği düşünülen bir bitkinin başka bitkilerden daha çok anlam (doğaüstü güç) taşıması da şaşırtıcı değildir. Anadolu'nun pek çok yerinde Fatma Ana'nın eli ile ilgili inançlar bulunmaktadır. Fatma Ana Eli bitkisi de işte böyle üstün gücü olduğuna inanılan bir bitkidir. Doğum sırasında Fatma Ana Eli bitkisi bir tas suya bırakılır. Bitki açıldıkça, doğumun kolaylaşacağına, bebeğin su gibi akıp geleceğine inanılır. Zaman zaman, tastaki sudan sancı çeken kadına yudum yudum içirilir. Ayrıca ebe kadının doğuran kadının sırtını ovarak "el benim elim değil, Fatma Ana'nın eli" diyerek gebe kadına telkinde bulunmaya çalıştığı yöresel halk uygulamalarından birisidir. Buna benzer bir uygulama olarak Fatma Ana Eli bitkisi Van yöresinde de aynı biçimde uygulandığı ve günümüzde benzer folklorik uygulamaların sürdüğü bilinmektedir¹⁰⁻¹².

Sonuç olarak, Fatma Ana Eli bitkisi için, kimyasal açıdan doğum eylemine yardım etmek ya da katkı sağlamak yerine daha çok, "benzerin benzeri tedavi etmesi" ilkesinin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka örnekle, lohusalıkta, al basmasına karşı "kırmızı bez/örtü", bebek sarılık olmasın diye yüzüne ya da beşiğine, "sarı bez/örtü"nin kullanılmasındaki benzerlikte de görüleceği gibi. Bu tür uygulamalar, tarihsel süreçte oluşmuş ve uygulamaları günümüze kadar ulaşmış inanç ve kültürel sistemimizin, ilgili geleneğin birer kalıtı niteliğindedir. Kendilerine dayanak aldıkları çerçeve ile tutarlı olan bu folklorik tıp uygulamalarının varlığını hem bugün hem de gelecekte sürdürebilmesi kültürel mirasın devamlılığı açısından ayrıca önem taşımaktadır.

BİLGİ: Bu çalışma 28–29 Mayıs tarihlerinde Antakya'da düzenlenen VI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günlerinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Oğuz N Y. "Toplum, bilim ve tıp etiği açısından alternatif tıp ve halk tıbbı", Bilim ve Ütopya Dergisi 1996, 25: 36-37.
2. Eyüboğlu İ Z. Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987.
3. Ünal M. "Halk dini verilerinin fenomenolojik yöntemle incelenmesi", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı, Elazığ, 2000: 227-242.
4. Baytop T. Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 1999: 13-15.
5. www.gure.bel.tr/gezi_detay. Erişim tarihi. 03. 10. 2010.
6. www.eksisozluk.com. Erişim tarihi. 15. 10. 2010
7. www.wikipedia.org/wiki/Edremit. Erişim tarihi. 20. 10. 2010.
8. Tanyu H. "Fatma Anamız ve El İle İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C: IV, Ankara, 1982.
9. Gun M. Sabiha Tansuğ ile Özel Görüşme. Antakya 29 Mayıs 2009.
10. Tansuğ S. Anadolu Yaşamında ve Giyiminde Şaman İzleri, 5.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri, Ankara, 1997.
11. Üçer M. Anadolu Folklorunda "Fadime Ana", Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, Ankara, 1975.
12. Üçer M. Anadolu Folklorunda "Fadime Ana II", Türk Folkloru Araştırmaları. Ankara, 1981.